

EGY ÖRÖKSÉGDIPLOMÁCIAI KUDARC ANATÓMIÁJA: A TEL DAN-ÜGY A VILÁGÖRÖKSÉGI BIZOTTSÁG ELŐTT

SZÜCS TAMÁS ÁDÁM
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Intézet

A Világörökségi Bizottságban általában egyhangú döntések születnek, igen ritkák a nyílt konfliktusok. Azok a helyszínek, amelyek problémásak lennének, az esetek legnagyobb részében el sem jutnak a bizottságig – a részes államok már jó előre visszavonják a jelölésüket. Olyan eset pedig mindössze egyetlen alkalommal történt, hogy egy jól előkészített és a tanácsadó testületek által támogatott jelölés végül ne jusson fel a listára. Ahhoz, hogy a kudarcral végződő jelölési folyamatot megértsük, előbb érdemes röviden megismernünk magát a helyszínt. Tel Dan¹ egy nagy településcsúcs (tell), amely a termékeny Hula-völgy északi végén található. A nagy szíriai-afrikai hasadékvölgy északi részén, a Hermon-hegy lábánál, a Dan-folyó forrásvidékén helyezkedik el. A Dan-forrás a Jordán-folyó három forrásának egyike, annak legbősegebb mellékfolyóját táplálja. A helyszínt termékeny mezőgazdasági terület veszi körül egy csapadékban gazdag régióban. A helyszín jó adottságai folytán már az ókorban jelentős település alakult itt ki. Dán többször is említésre kerül a Bibliában, leggyakrabban az ókori Izrael legészakibb településeként. Az első utalás Mózes első könyvében (14:14)² található, amikor még Lajis vagy Lesem néven ismerték (lásd még Józsué 19:47³ és Bírák 18:29⁴). Sámuel, Dávid és Salamon idején Dán jelölte az ország északi határát. I. Jeroboám ide helyezte az aranyborjút, „magaslatot” épített, és nem lévita papokat nevezett

¹ A modern izraeli héber település- és személyneveket az Izraelben szokásos és a világörökségi rendszerben is bevett formájukban használom, más átírás ugyanis a személyneveknél szokatlan, a helyi és globális normáktól jelentősen eltérő alakot eredményezne. Az ókori-bibliai neveket viszont a bibliafordításban szereplő alakban szerepeltetem a szövegben. Így ugyanaz a szó két alakban is megjelenhet attól függően, hogy bibliai vagy modern héber kontextusban kerül elő. Pl: Dan/Dán.

² A bibliai helyeket a Revideált Károlyi-féle fordításban közlöm: Amint Abrám meghallotta, hogy rokona fogságba esett, fölfegyverezte a házában felnövekedett háromszáztizennyolc kipróbált legényét, és üldözte őket Dánig. (Móz1 14.14)

³ Dán fiainak határa később hátrább került. Ezért Dán fiai fölkeltek, és harcoltak Lesem ellen, s el is foglalták és kardélre hányták, birtokba vették, és ott laktak, és Lesemet Dánnak nevezték atyjuk, Dán neve után. (Józsué 19.47)

⁴ A várost Dánnak nevezték atyjuknak, Dánnak nevérol, aki Izráel szülötte volt. Azelőtt Lajis volt a város neve. (Bírák 18.29)

ki (1 Királyok 12:28-31)⁵. Jehu idején Dán aranyborja még mindig a helyén volt, és valószínű, hogy Ácháb és II. Jeroboám fontos közigazgatási és katonai szerepet szántak Izrael ezen északi előőrsének. Ámós (8:14)⁶ alapján ítélve Dán még a 8. században is jelentős kultikus központ volt. Jeremiás idején a babiloni sereg Dánon keresztül vonult Jeruzsálem ellen (Jer. 4:15⁷, 8:16)⁸. A Biblián kívül Lajist említik a Kr. e. 18. századból származó egyiptomi átoktáblák szövegei és a mari dokumentumok. III. Thutmózis egyiptomi király a 15. század közepén elfoglalta a várost. Legalább a Kr. u. 4. századig Dán néven volt ismert, amikor Eusebius „Panaiaától négy mérföldre fekvő faluként” említi (Onomasticon 369).⁹ A későbbiekben azonban Dán pontos helye feledésbe merült – a rabbinikus szerzők, mint Philostorgius, Tudelai Benjámin vagy Samuel ben Samson, mind tévesen azonosították Dánt a Jordán másik forrásával, Baniasszal. A középkorból származó arab név, Tell al-Qadi, „a bíró hegye”, egyes szerzők szerint a héber Dán és dín (bírótság) összekeveréséből eredeztethető.¹⁰ Mint a legtöbb bibliai helyszín esetében, itt is a 19. századi nyugati bibliakutatók, korai régészek azonosították Tell al-Qadit Dánnal. Először Johann Ludwig Burckhard vetette fel 1822-ben, majd véglegesen Edward Robinson bizonyította 1838-ban. A Suvrvey of Western Palestine határkijelölése alapján került a brit mandátumterülethez, majd az 1948-as függetlenségi háború után Izraelhez. 1939-ben a tell közelében megalapították a Dan kibucot, ezzel megújítva a zsidó települést a helyszínen. Az izraeli kormány Állami Névbizottsága 1955-ben a földrajzi nevek kötelező héberesítésének¹¹ keretében adta a területnek a „Tel Dan” nevet. Az évek során a helyszínen gyűjtött cserépdarabok és egy tál alján található

⁵ Tanácsot tartott tehát a király, és csináltatott két aranyborjút, és azt mondta: Sok nektek Jeruzsálembe följárni: Íme, itt vannak a te isteneid, ó, Izrael, akik kihoztak Egyiptom földjéről. És az egyiket Bételbe helyeztette, a másikat pedig Dánba. De ez nagy bűnnek lett az okozója, mert a nép följárt hozzájuk egészen Dánig. Azután fölállította a magas helyek templomát, és papokat rendelt a nép közül, akik nem Lévi fiai közül valók voltak. (1Kir 12,28–31)

⁶ Akik Samária bálványára esküsznek, és azt mondják: Él a te istened, ó, Dán! Vagy: Él a te utad, ó, Beérseba! Bizony elhullanak, és nem kelnek föl többé! (Ámós 8.14)

⁷ Hírmondó szava hangzik Dán felől és vész hirdető Efraim hegyéről. (Jer 4.15)

⁸ Dán felől hallatszík lovainak prűszkölése, ménjeinek nyerítű hangjátűl reng az egész föld. Eljűnnek, és megemésztik az egész földet, a várost és lakűit. (Jer 8.16)

⁹ Az Izraeli Világűrűksűgi Nemzeti Bizottság archűvűma egy Google Drive-on (a tovűbbiakban: 'GD') őrűthű el. <https://drive.google.com/drive/folders/0Bzrp0GrznzcSNU5GNTFsNHpSSGc?resourcekey=0-hKt1e0XNANAFsJwFQE959g> (utűlsű letűltés: 2025. december 6.) A cikkben jelentűs rűszben az itt fellelűthű dokumentumokból dolgoztam. Az innen származű dokumentumokat a GD rűvidítés után az ott találűthű fűjlűvel tudom megjelűlni: GD Comments ont he name Laish.pdf (utűlsű letűltés: 2025. december 6.)

¹⁰ Niels Peter LEMCHE: *Historical dictionary of ancient Israel. Historical dictionaries of ancient civilizations and historical eras.* Lanham: Scarecrow 2004, 100.

¹¹ Maoz AZARYAHU/Arnon GOLAN: (Re) naming the landscape: The formation of the Hebrew map of Israel 1949–1960. In: *Journal of Historical Geography* 27/2 (2001), 178–95.

arámi felirat régészeti alátámasztást nyújtottak Robinson javaslatához. 1976-ban egy „Dánban lévő Istennek” feliratú felirat felfedezése megerősítette a helyszín azonosítását.¹²

Mivel a terület a határ közvetlen közelében volt, az új állam megalapításakor fel sem merült a nemzeti parkként, rekreációs vagy történelmi parkként való hasznosítás. A függetlenségi háború után a terület fontosságát elsősorban a Jordán forrásvidéke jelentette, így az Izrael és arab szomszédai közti feszültségek egyik gyújtópontja lett – mivel a felek kölcsönösen azzal vádolták egymást, hogy el akarják terelni a Jordánt. Így a libanoni határ közelében, a tellen egy erődítményt létesítettek a Dan kibuc és a Dan-források védelmére.¹³ A hatnapos háború második napján szír csapatok lépték át a határt, és támadtak a kibucra, a védők azonban gyorsan visszaverték a támadást, és a végül az izraeli hadsereg elfoglalta a Golán-fennsíkot¹⁴, keletebbre tolvaa a de facto izraeli fennhatóság alatt álló terület határát. Az ásatások, amelyek az éleződő feszültség miatt 1966-ban leletmentő ásatásként indultak, így nagyobb ütemben folytatódtak egészen 1999-ig, ezzel Tel Dan lett Izrael leghosszabb ideig folyamatosan folytatott régészeti feltárása. 1999-től 2005-ig szüneteltek az ásatások, majd 2005-től indultak újra.¹⁵ Az ásatást a kezdetektől Avraham Biran jeruzsálemi régész vezette, aki jóval a 90-en túl még a világörökségi dokumentáció első verziójának elkészítésében is részt vett, amit később tanítványai vettek át. A legjelentősebb leletet 1993-94-ben két töredékben hozták a felszínre. Ez az úgy nevezett Hazael sztélé.¹⁶ A damaszkuszi királynak tulajdonítható töredékes arameus nyelvű felirat az ókori zsidó állam egyik legfontosabb egykorú epigrafikus emléke lehet. A feliratban az arámi király azzal dicsekszik, hogy legyőzte Izrael királyát, Jehoramot, és Júda királyát, Ahaziahut. A szövegben előforduló „bytdwd” betűsört számos izraeli kutató „Dávid háza”-ként értelmezi – bár mások vitatják –, ami azt jelent(het)i, hogy a felirat közvetlenül utal Dávid királyra és dinasztiájára,¹⁷

¹² GD Archeological Questions to Anticipate...pdf (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

¹³ Moshe SHEMESH: Prelude to the six-day war: The Arab-Israeli struggle over water resources. In: *Israel Studies* 9/3 (2004), 1–45.

¹⁴ David TAL: *The Six Day War*, In: *Israel Studies: An Anthology*, Jewish Virtual Library Publications 2009. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/isdf/text/tal.pdf> (utolsó letöltés: 2025. december 23.)

¹⁵ Tel Dannak hatalmas régészeti szakirodalma van, a legfontosabb összefoglaló munkák az alábbiak: George Athas: *The Tel Dan Inscription*, T&T Clark, 2003.

Andrew R DAVIS: *Tel Dan in its northern cultic context*. Baltimore: The Johns Hopkins University 2010.

André LEMAIRE: The Tel Dan stela as a piece of royal historiography. In: *Journal for the Study of the Old Testament* 81/23, (1998), 3–14.

¹⁶ Avraham BIRAN/Joseph NAVEH: An aramaic stele fragment from Tel Dan. In: *Israel Exploration Journal*, 1993, 81–98.

¹⁷ A vitához: Nadav Na'aman: Beth-David in the Aramaic Stela from Tel Dan. In: *Biblische Notizen* 79 (1995), 17–24.

Hans M BARSTAD/Bob BECKING: Does the stele from Tel-Dan refer to a deity Dôd? In: *Biblische Notizen* 77 (1995), 5–12.

ami összhangban áll(na) a Biblia történelmi elbeszélésével. Ezenkívül összesen alig három egykorú epigrafikus emléken szerepel Izrael neve – Dávid háza pedig egyen sem. Mivel a cionista történelmi narratíva alapja az ókori zsidóság szentföldi jelenléte és az ezt bizonyító Ószövetség történetisége, ezzel Tel Dan egy csapásra Izrael legfontosabb szimbolikus helyszíneinek egyikévé lépett elő.

Így egyértelmű volt, hogy Tel Dan valamilyen formában helyet kell, hogy kapjon az izraeli világörökségi listán is. A várományosi lista első – 2000-es – verziójában még Tel Dan Természetvédelmi Terület (Tel Dan Nature Reserve) címmel szerepel, egyes helyszínként. A Kiemelkedő Egyetemes Értéket e szerint négy kritérium (IV, VI, VII, X) alapján kérték volna odaítélni, vagyis a két kulturális kritérium (különleges építési technika, fontos történelmi eseménnyel való kapcsolat) mellett két természeti (kiemelkedő természeti szépség, illetve biodiverzitás) alapján. Bár ebben a kezdeti formában még nem írtak tentatív szöveget az egyes kritériumokhoz, a fontosabbnak érezhetően a természeti kritériumokat érezték, azok szerepelnek nagyobb hangsúllyal a szövegben, amely alapvetően a Jordán forrásaira és az azok által biztosított ökoszisztémára koncentrál.¹⁸ Mindebből egyértelmű, hogy ekkor még a teljes természetvédelmi területet a világörökségi core zone részeként képzelték el. Megjelenik természetesen a kulturális elem is – ez esetben még a teljes Tel Dan-i ásatási területre vonatkozóan.

A 2004-es verzióban már a későbbi elnevezést látjuk, kiegészítve a természeti utalással – „Dan háromboltíves kapuja – a Jordán forrása”¹⁹ –, de itt még hangsúlyosan jelenik meg a természeti elem is, az összefoglaló utolsó mondata is egyértelműen arra utal, hogy alapvetően természeti jelölésben gondolkodtak, mivel azt írták, „a Jordán más forrásai is felmerülhetnek kiegészítésképp”.²⁰ 2005-re, mire a felterjesztés elkészült, és – először – a Világörökségi Bizottság elé került, már jelentősen változott a hangsúly. A core zone-t egy egészen kis terület jelentette volna, ahol a feltárt ókori városkapu áll,²¹ ami az eredeti 120 hektárnak csak töredéke. A jelölés fókusza is megváltozott: a középpontban maga

George ATHAS: Setting the record straight: What are we making of the tel dan inscription? In: *Journal of Semitic Studies* 51/2 (2006), 241–56.

¹⁸ „A Jordán három forrása közül a Dan a legnagyobb és legjelentősebb. Forrásai évente akár 238 millió köbméter vizet biztosítanak, ami a Jordán folyóba befolyó víz felét teszi ki. A forrásokat a Hermon-hegyre és Galiléára hulló hó és eső táplálja. A víz beszívárog a hegybe, és mire eléri a lábát, több száz forrásra oszlik. Ezek a források együttesen a Közel-Kelet legnagyobb karsztforrását alkotják. A kis Tel Dan rezervátum csak körülbelül 120 hektár területet foglal el, de elhelyezkedésének és egyedülálló környezeti feltételeinek köszönhetően a rezervátumban sajátos növény- és állatvilág, valamint őshonos ökoszisztémák találhatóak.” GD *המשרה הירושלמי 2000. pdf* (choveret hareshima hatentativit leunesko- UNESCO várományosi lista füzet) 12. (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

¹⁹ GD: Microsoft Word - UNESCO - IL tentative list.pdf (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

²⁰ GD: World Heritage list 2003.pdf 10. (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

²¹ „A jelölés magja (core) egy 50 x 75 méteres területet fed le (összesen 3750 négyzetméter). Határai párhuzamosak a kapu falával: 30 méterre a kaputól keletre és nyugatra, 20 méterre északra és 15 méterre délre. Ezen a területen belül található a teljes kapuépület, valamint 30 méternyi sánc nyugatra és 20 méternyi sánc északra.” Lásd: GD: final update.doc 7. (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

a kapuzat, illetve annak építészeti-technológiai újdonsága, a világ legkorábbra adatolt boltívei állnak. Ennek megfelelően már nem is vegyes, hanem egyértelműen kulturális helyszínként készítették el a jelölést,²² elengedve a természeti kritériumokat. Három kritérium alapján kérték a Kiemelkedő Egyetemes Érték megállapítását. Újonnan került be az I. kritérium – az emberi géniusz terméke –, amelyben a boltívet mint az emberi zsenialitás kiemelkedő termékét hangsúlyozzák – elismerve, hogy valószínűleg nem itt „találták fel”, de innen származik az első ismert lelet.²³ A II. kritérium – az emberi kultúra fejlődésének fontos állomása – szintén újonnan került be, amelyben szintén a boltív emberi kultúrában betöltött szerepéhez kapcsolták a kiemelkedő egyetemes értéket.²⁴ Az eredeti kritériumok közül csak a IV. – sajátos építészeti hagyomány – maradt meg, amelyben a kiemelkedő egyetemes értéket ahhoz kapcsolták, hogy Tel Dan kapuja az egyetlen megmaradt városkapu az adott korból.²⁵

²² GD: final update.doc 18–23. (utolsó letöltés 2025. december 6.) A WHC Online adatbázisában – hibásan – továbbra is vegyes helyszínként szerepel. Triple-arch Gate at Dan & Sources of the Jordan <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1469> (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

²³ A teljes javasolt szöveg: „Tel Dan középső bronzkori városkapuja a legkorábbi és legteljesebb városkapu az egész régióban, és valószínűleg az egész világon. Ez annak köszönhető, hogy az íves boltívek, amelyek a kapu áthidalói és a nyílások feletti falak tartóelemei, sértetlenül megmaradtak. A kapuépület ívei kétségtelenül az emberi zsenialitás remekművei. Bár az íves szerkezeteket valószínűleg már korábban is használták, és nem a Tel Dan-i kapuhoz »találták fel«, ezek a világ legkorábbi szabadon álló, valódi, teljes íves szerkezetei. Ezek a legkorábbi bizonyítékok az ilyen elemek építéséhez szükséges műszaki ismeretekre, amelyek az emberi kreativitás zsenialitását és a nehéz műszaki problémák, például a fák vagy más anyagok biánya, valamint a széles nyílások áthidalásának lehetséges megoldásai megoldására való képességét mutatják.” Lásd: GD: final update.doc 21. (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

²⁴ „Az ívek a technológia fontos fejlődésének bizonyítékai. Egy korábban ismeretlen technológiai megoldást képviselnek, amely azóta fontos műszaki-építészeti jellemzővé vált. A régészeti kutatások szerint az ívek a mezopotámiai kultúrából származnak, és hatással voltak az egész régióra, dél felé, a Földközi-tenger felé terjedve. A mezopotámiai régióban nem maradtak fenn teljes íves szerkezetek ebből a korai korszakból, ezért Tel Dan egyrészt Mezopotámia kulturális hatásának, másrészt technikai eredményének bizonyítéka. Bár időbeli szakadék van a dani íves szerkezetek és a következő ismert építmények között, az íves szerkezetek hengeres pecséteken és művészeti városleírásokban megjelennek, így kitalálva ezt az időbeli szakadékot. Ezek a legjobb bizonyítékok arra, hogy az íves szerkezetek építésének technikája nem volt anekdotikus, és soha nem is veszett el. Az egyetlen ok, amiért a Tel Dan-i boltív és a sokkal későbbi, vaskorból származó boltívek közötti időszakban nem találunk boltíveket, az az, hogy azok összeomlottak és nem maradtak fenn. A nagy nyílású szerkezetek (például a városkapuk) az egész régióban megtalálhatók, de a boltívek nélkül. A boltíveket azóta is használják a nyugati építészetben, és az egyik legfontosabb technológiai-építészeti elemévé váltak.” Lásd: GD: final update.doc 21. (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

²⁵ A javasolt teljes szöveg: „A régió városai többnyire erődítményekkel voltak körülvéve, és legalább egy kapuval rendelkeztek. Míg az erődítmények hatalmas és lenyűgöző mérnöki munkák voltak, a kapuk lehetőséget nyújtottak az építészeti kifejezésre. A kapuk ezért az ókori városok egyik leggyakoribb és egyben legmonumentálisabb építészeti elemei voltak. A Tel Dan három íves kapuja az egyetlen ismert teljes kapu ebből a korai időszakból, az egykor nagyon elterjedt szerkezetek egyetlen fennmaradt képviselője – ezáltal kiemelkedő és egyedülálló példája egy fontos építészeti elemnek.” Lásd: GD: final update.doc 22. (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

A természeti kritériumok elhagyása több okból is érthető. Egyrésztől 2005-re már látható volt, hogy a természeti helyszínek előzetes vizsgálatát végző IUCN általában negatív értékelést ad az izraeli természeti helyszínekről (elutasították Masada természeti elemét²⁶ és a „Kráterek vidékét”²⁷ is). Esélyesnek látszott viszont a Hula madárvonulási útvonala, amely nem messze fekszik Tel Dantól délre, és amely így képviselte volna a régiót a világörökségi listán. (Végül azt sem sikerült eljuttatni a listára.)²⁸ De ennél is nyomósabbnak tűnhetett két másik – politikai jellegű – ok. Egy részről már ekkor látszhatott – erre adatunk nincs az archívumban, de a későbbiekből feltételezhetjük –, hogy a teljes Tel Dan Természetvédelmi Terület túl közel fekszik a megszállt Golán-fennsík, illetve Libanon határához, így felvethet szuverenitási kérdéseket. Másrészt, ahogy minden más izraeli nemzeti park, úgy Tel Dan is telepített erdő.²⁹ 1948 előtt arab falvak mezőgazdasági területe volt, amely falvak a függetlenségi háború során néptelenedtek el. A Világörökségi Bizottság tanácsadó testületeként működő IUCN számára ez egyrészt felvetette az autenticitás és integritás kérdését – ami a Kiemelkedő Egyetemes Érték alapfeltétele. Egy telepített erdő még akkor sem tűnhet autentikusan őshonosnak, ha olyan növénytársulásokat telepítenek oda, amelyek eredetileg azt a vidéket lakták. Másrészt a nyugati tudományosságban eddigre uralkodóvá váló kritikai-posztkolonialista narratíva morális alapon ítélte el az erdőtelepítéseket, mondván azok a korábban ott élt arab lakosság emlékeztét voltak hivatva kitörölni, így a „telepes-kolonialista” agenda elemei.³⁰ Ugyanezt az ellentmondást Bet Guvrin esetében később az izraeli hatóság azzal kerülte meg, hogy hangsúlyozta, a földfelszínen található emlékek nem részei a jelölésnek – csak a föld alatti örökségre vonatkozik a jelölési dokumentáció és ezzel a Kiemelkedő Egyetemes Érték is.³¹

A másik – legalább ilyen feltűnő – jelensége a Kiemelkedő Egyetemes Érték meghatározásának a nemzeti narratíva teljes hiánya. Nem esik szó benne – és a jelölési dokumentációban is csak marginálisan – a helyszín biblikus jelentőségéről, és a szöveg

²⁶ World Heritage Nomination – Iucn Technical Evaluation Masada National Park 1040-iucn-1214 Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage IUCN Evaluation of Nominations of Natural and Mixed Properties to the World Heritage List Report to the World Heritage Committee Twenty-fifth session 11 – 16 December 2001 – Helsinki, Finland: 13.

²⁷ A jelöltést a negatív IUCN-értékelés után Izrael vontta vissza: Decision 29 COM 8B.12. In: World Heritage Committee Twenty-ninth Session Durban, South Africa 10-17 July 2005 : 112.

²⁸ Decision 30 COM 8B.25, World Heritage Committee Thirtieth Session Vilnius, Lithuania 8-16 July 2006, 9.

²⁹ NURIT LISSOVSKY: National parks in the service of nation building: the pioneering work of Lipa Yahalom and Dan Zur in Israel. In: *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes* 32/2 (2012), 63–83.

³⁰ IRUS BRAVERMAN: Planting the promised landscape: Zionism, nature, and resistance in Israel/Palestine. In: *Nat. Res. J.* 49 (2009), 317.

³¹ SZÜCS TAMÁS ÁDÁM: *Izrael és a Világörökségi Bizottság*. Doktori PhD-értekezés. Budapest: ELTE BTK 2025, 288–294.

meglepően hallgat a nagyközönség számára legismertebb leletről, a Hazael feliratról. Olyannyira, hogy a régészeti kutatástörténeti részben 1993–94-hez érve meg sem említik a felirat megtalálását sem.³² Ez nemcsak Masadához képest nagyon feltűnő – ahol alapvetően a cionista narratívára épül a jelölés –, de a „Bibliai tellek” szeriális jelölés végleges formájához képest is. Komoly párhuzamosságot mutat viszont annak az anyagnak a korábbi – 2003-as – munkaverziójával.³³ Abban Megiddo, Hazor és Beer Sheba telljeinek jelölését szintén egy technológiai-építészettörténeti fókuszra, a víztározók rendszerére építették fel. A nemzeti narratívától való elszakadás és egy tudományos-semleges narratíva megtalálása részint a készítőik szociokulturális és politikai elkötelezettségét tükrözte az ekkor már látványosan polarizálódó izraeli társadalomban, részint nyilván azt segítette volna, hogy a kontroverzális elemek kerülésével a helyszínek könnyebben jussanak fel a listára. Ugyanakkor az archívum tanulsága szerint a változtatások egy részét bizonytalansággal a Világörökségi Központtal egyeztetve, annak kérésére végezték.³⁴ Az iroda tehát a kezdetektől fogva támogatta a jelölést, és az egyeztetés folyamatos volt az izraeliek és a Világörökségi Központ között, amely folyamán csak technikai-szakmai kérdések merültek fel.³⁵

2005 augusztusában, amikor alapos előkészítés után³⁶ az ICOMOS delegációja John Hurd vezetésével Izraelben járt³⁷ felmérni a helyszínt, Izrael és a bizottság, illetve az iroda kapcsolatai rendezettnek voltak mondhatók, kidolgozás alatt állt a jeruzsálemi Action Plan,³⁸ amely még a Jeruzsálem-ügyre is igyekezett semleges, áthidaló megoldást találni. A bizottság ekkortól tekintette „érintett félnek” Jeruzsálem ügyében is³⁹ az izraeli örökségvédelmi hatóságot, így a kommunikáció folyamatos volt a két szerv között. Michael Turner, az izraeli világörökségi nemzeti bizottság vezetője, így nem érezhette kockázatosnak, hogy 2006-ban, amikor először került volna a bizottság elé Tel Dan, ő maga kérje, hogy abban az évben ne foglalkozzon vele a bizottság, mondván, újraindultak az ásatások, és fejlesztések is várhatók, amelyeket érdemes bevenni a dossziéba.⁴⁰ Ez a – kisebb – változtatás meg is történt, és 2008-ban a bizottság elé

³²GD: final update.doc 15. (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

³³Oshrat Wolfing-Assa és mtsai., „Serial properties and heritage interpretation. Lessons from the Israeli Biblical Tels inscription”, *International Journal of Heritage Studies* 30 (2024. március): 1–21.

³⁴GD: רלוס ו רייב מינוח תמלשהו וקית 2 דן ל .doc (ledan 2 tikun vehishlamot natunim biran ve soler - Dan 2-höz Biran és Soler által javított, kiegészített adatok) (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

³⁵GD: ת.א.ת. 6 דן ל ת.א.ת. דוד ר' ד.ד. (Tel Dan 6 Dr David Ilan) (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

³⁶GD: ת.א.ת. 10 דן ל ת.א.ת. פ.ס. (Tel Dan 10) (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

³⁷GD: ICOMOS evaluation mission jh.doc (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

³⁸UNESCO, 2007. Action Plan for Safeguarding the Cultural Heritage of the Old City of Jerusalem, UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. France. Retrieved from

³⁹Szűcs Tamás Ádám: A Jeruzsálem-kérdés, az UNESCO és a globális örökségpolitika (1999–2011). In: *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Historiae* 49 (2022), 223–234.

⁴⁰Decision 30 COM 8B.20 Nominations to the World Heritage List (withdrawals) GD: additional. ifo.pdf (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

került az anyag. Az ICOMOS igen elégedetten nyilatkozott a helyszínről, igaz, csak a II. kritérium szerint, a boltív első megjelenése miatt javasolta megadni a Kiemelkedő Egyetemes Értéket, és ott is egy erősen rövidített szöveget javasolt.⁴¹ A helyszín jogi helyzetével, védettségével, tulajdonviszonyaival kapcsolatban azonban mindent megfelelőnek talált. Ilyen esetekben korábban – szinte kivétel nélkül – vita nélküli egyhangú döntés követte az iroda felterjesztését. Izraelben ezt annyira biztosra vették, hogy előre elkészült a sajtóközlemény is a sikeres jelölésről.⁴²

A Világörökségi Bizottság 32., a kanadai Québecben rendezett ülésén azonban nem ez lett a végeredmény. Az ICOMOS prezentációja után a jordán delegátus kért szót,⁴³ és kijelentette, hogy problémái vannak a helyszín jogi helyzetével, tulajdonjogával, elhelyezkedésével és nevével is, és ilyen alapon nem látja megalapozottnak a Kiemelkedő Egyetemes Értéket sem. A helyszín tulajdonjoga szerint nem az izraeli államot, hanem az egykor ott élt arab családokat illeti, ennek megfelelően a héber név félrevezető, Izrael pedig szír területen folytatott – illegális – ásatásokat. Az izraeli delegátusvezető erre válaszul jelezte, hogy rosszhiszeműnek találja a jordán hozzáállást, hiszen korábban semmiféle felvetéssel nem fordultak hozzájuk, annak ellenére, hogy ebben az időben – az Európai Unió közvetítésével – folyamatosak voltak az egyeztetések az izraeli és jordán szakemberek közt a világörökségi listák harmonizálásáról. Továbbá megerősítette, hogy az izraeli álláspont szerint a helyszín az 1967-es határokon belül helyezkedik el. A bizottságnak – hozzátette – a világörökségi egyezmény értelmében joga van vitatott hovatartozású területen is világörökségi helyszínt kijelölnie. Ezt megerősítette a kanadai levezető elnök kérésére a jogtanácsos is, valamint jelezte, hogy Jordániának kell bizonyítékokkal előállnia. Az Egyesült Államok delegátusa jelezte, hogy Jordánia semmiféle írásos bizonyítékkal nem szolgált, így javasolta, hogy haladjanak tovább a jelöléssel. Az arab országok (Egyiptom, Marokkó, Tunézia és Bahrein) delegátusai viszont Jordániát támogató felszólalásokat tettek. A többiek közül csak Kenya szólt hozzá: ők javasolták, a bizottsági üléseken ilyen esetekben szokásos módon, egy munkacsoport létrehozását, amely létre is jött brazil elnöklet alatt az Egyesült Államok, Izrael, Jordánia és Marokkó részvételével.⁴⁴ Az ülés utolsó napján a brazil delegátus jelezte, hogy kétszer is összeült a munkacsoport, de az álláspontok nem közeledtek, így végül azt a döntést hozták, hogy a helyszín ugyan rendelkezik Kiemelkedő Egyetemes Értékkel (a II. kritérium alapján), de további információk szükségesek

⁴¹ GD: ICOMOS Triple arch.doc (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁴² GD: לתב תותשקה שולש לעב ינענכה רעשה תונותיע (itonut hashaar haknaani baal shlosh hakshatot betel dan – sajtó Tel Dan három boltíves kánaáni kapujához) (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁴³ Draft Summary Record World Heritage Committee Thirty-Second Session Quebec City, Canada 2–10 July 2008, 187.

⁴⁴ Uo., 187.

a végleges döntéshez, így egy év múlva térjenek vissza az ügyre. (Három arab ország különvéleményt csatolt, amely szerint kérdéses a Kiemelkedő Egyetemes Érték.)⁴⁵

Az Izraeli Világörökségi Nemzeti Bizottság 2008 őszétől párhuzamosan két módon igyekezett elérni, hogy a következő, 2009-es sevillai ülésen Tel Dan felkerüljön a listára. Egyrészt – formálisan az ICOMOS által kért anyag kiegészítéseként – összeállították azokat a dokumentumokat, amelyek véleményük szerint igazolták, hogy Tel Dan az 1949-es tűzszüneti vonalon belül fekszik, amelyet a nemzetközi közösség Izrael határának tekint. A csatolmányban benne volt az eredeti brit–francia térképészeti megállapodás másolata, amelyben pontosan leírják a határ helyét a két mandátumterület között, a Survey of Palestine 1941-es eredeti térképének másolata, az 1949-es tűzszüneti egyezményhez csatolt térkép másolata, egy friss légitelvélet és egy régészeti térkép a területről. Ezt hivatalos formában 2009. január 18-i keltezéssel el is küldték a Világörökségi Központnak.⁴⁶

Emellett gyakorlatilag azonnal az ülés után elkezdődött a lobbitevékenység is. A cél az volt, hogy az ENSZ mint hivatalos döntőbíró mondja ki, hogy kihez tartozik a terület. Az archívumban fennmaradt Daniel Bar-Elli, az izraeli UNESCO bizottság vezetőjének egy piszkozatos levele 2008. július 18-ra dátumozva,⁴⁷ amelyben azt kéri a ENSZ tisztségviselőjétől, akihez majd a levél kerül, hogy a mellékelt dokumentumok alapján állapítsa meg, hogy a fent jelzett terület Izrael 1949-es határain belül van-e. Ez ügyben személyes találkozót is kér. Arról nem tudunk, hogy érkezett-e válasz erre a levélre – de a későbbiekben arra következtethetünk, hogy nem. Ez abból valószínűsíthető, hogy 2008. november 24-én már Francesco Bandarin, a Világörökségi Központ igazgatója írt levelet Lisa Buttenheimnek, az ENSZ Politikai Ügyek Ázsia–Csendes-óceáni régió igazgatójának kérve az ügy kivizsgálását.⁴⁸ Azt viszont konkrétan tudjuk, hogy erre a levélre ekkor nem született válasz, Bandarin ugyanis 2009. május 12-én – jó fél évvel később – egy következő levélben ismételte meg ugyanezt a kérést, jelezve, hogy az előző levelére nem válaszolt az ENSZ-központ.⁴⁹

A válaszevlélből tudjuk, hogy időközben a szír kulturális minisztérium is küldött az ENSZ-nek levelet hasonló kéréssel.⁵⁰ (Érdekes közjáték: szintén a válaszevlélből derül csak ki, hogy a szír levélben elépelték az évszámot, az izraeli megszállást 1984-től datálták.) Hogy abban milyen térképek, illetve hivatkozások szerepeltek, abból a háttéranyagból valószínűsíthetjük, amely Tell el Qadi címmel,⁵¹ Salman abu Sitta neve alatt került fel az internetre. A Palestine Land Society nevű lobbicsoport

⁴⁵ Uo., 236.

⁴⁶ GD: Dan Final 21 09.doc (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁴⁷ GD. unletter.doc (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁴⁸ GD: 1.pdf (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁴⁹ GD: 2.pdf (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁵⁰ GD: 3.pdf, 4.pdf (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁵¹ Salman Abu SITTA: *Tell el-Qadi*In. ALECSO, é. n.

elnöke ezt már a 2008-as ICOMOS-jelentés alapján, arra reagálva készíthette el. Minden valószínűség szerint a jordán delegátus is ezt a háttéranyagot használta felszólalása alapjául. Bár fejléce szerint az ALECSO – az Arab Liga tudományos és oktatási szervezete – megrendelésére készült, szövegezése, stílusa sokkal inkább a politikai pamfletekre, mint a nemzetközi szervezetekben szokásos nyelvezetre emlékeztet. A kánaánitáról mint „korai palesztinokról” beszél, és „a hamisítást és az autentikus történelem eltörlését” említi.⁵² Ezentúl az alapvető állításai:

- Tel el Qadi egy része az 1949-es tűzszüneti vonal szíriai oldalán fekszik.
- A határ a brit és a francia mandátumterület között a helyszínen nem volt kijelölve, nincs határoszlop, amelyik a demarkációs vonalat jelölné.⁵³
- A tűzszüneti megállapodásban demilitarizált területnek nyilvánították a terület egy részét, ahol korlátozott az izraeli szuverenitás.⁵⁴
- A földek az arab tulajdonosokhoz tartoznak, az izraeli földszerzés jogosulatlan, ezért a hely tulajdonai státusza nem tiszta.
- A jogi védelem így nem értelmezhető, hiszen nem izraeli területről van szó.⁵⁵
- A hely neve és lokációja is éppen emiatt helytelen.⁵⁶

A május 12-i sürgető levélre Lynn Pascoe, az ENSZ-főtitkár helyettese már postafordultával válaszolt. Jelezte Bandarinnak, hogy mind izraeli, mind szír részről kaptak megkeresést, de az ügy politikailag kényes mivolta miatt az ENSZ-nek nincs módjában válaszolni, és az ENSZ amúgy is csak olyan esetben szokott határkérdésekben megnyilatkozni, amennyiben ENSZ-szerv kéri azt. (Bandarin kérését tehát nem tekintették hivatalosnak, vagy a Világörökségi Központot nem tekintették ENSZ-szervnek.) Mivel ekkor már közel volt a következő világörökségi bizottsági ülés, további lépések nem történtek. A sevillei ülésen előbb tudomásul vették az érkezett kiegészítéseket,⁵⁷ majd amikor tárgysorozatba került Tel Dan ügye, a spanyol levezető elnök újabb egy év halasztást javasolt azzal a kitételrel, hogy a II. kritérium szerint egyértelműen elismerik a Kiemelkedő Egyetemes Értéket, illetve „kéri a Világörökségi Központot, hogy biztosítsa a kellő információkat ahhoz, hogy a helyszínt a 34. bizottsági ülésen képesek legyenek formálisan is felhelyezni a listára.”⁵⁸

A következő bizottsági ülés 2010. július 25-én kezdődött Brazíliavárosban. Február 10-én Turner hivatalosan is megküldte Bandarinnak a brazíliai ülésre a felterjesztést.⁵⁹

⁵² Uo., 1.

⁵³ Uo., 8.

⁵⁴ Uo., 14.

⁵⁵ Uo., 11.

⁵⁶ Uo., 2.

⁵⁷ Summary Record World Heritage Committee Thirty-third Session Sevilla, Spain 22–30 June 2009, 121.

⁵⁸ Uo., 242.

⁵⁹ GD: Review Letter FB 2010.doc (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

Közben pedig két irányban is folyt tovább a jelölést biztosító munka. Egyrésztől tovább – immár magasabb szinten – lobbiztak az ENSZ-nél. Április 14-én levélben jelezte⁶⁰ Turner Bandarinnak, hogy az izraeli ENSZ-nagykövet is igyekszik közbenjárni Buttenheimnél Tel Dan ügyében. Közben július elején több levélben is felvetette annak a lehetőséget, hogy bufferzóna nélkül jelöljék Tel Dan kapuzatát.⁶¹ Ez – ha elfogadnák – azért lenne előnyös, mert a vitatott területek nem a relatíve kicsi core zone-t, hanem a nagyobb területű bufferzónát érintik. Júniusban sor került egy találkozóra is a Világörökségi Központ, az UNESCO New York-i irodája és az ENSZ-központ szakemberei közt. Végül – július 7-én – nem sokkal a bizottsági ülés kezdete előtt Lynn Pascoe küldött Bandarinnak egy, az előző évinél sokkal részletesebb levelet.⁶² Ebben egyrészt jelezte, hogy az ENSZ vezetése elzárkózott attól, hogy közvetlenül tárgyaljon akár az izraeli, akár a szír delegátussal az ügyről, ugyanakkor két fontos kijelentést is tett, amelyet az izraeli felterjesztésben is idéznek:

- Izraelnek az ENSZ értelmezése szerint nemzetközi jogilag lehetősége van a helyszín felterjesztésére, mint olyan államnak, amely a terület feletti, de facto ellenőrzést gyakorolja.
- „A Dan három boltíves kapuja” jelöléshez benyújtott egyetlen dokumentum sem állítja, hogy az az 1967-ben elfoglalt területeken fekszik, vagy bármely más állam igényt tartana rá.

Július 20-án még történt levélváltás erről a levélről Turner és Bandarin között,⁶³ és javasolták a bufferzóna nélküli jelölést. Ezek után került sor magára a brazíliai ülésre. A titkárság ismertette a levélváltásokat – Pascoe levelének szövegét,⁶⁴ illetve az izraeli felterjesztést a delegátusok megkapták. Összesen két hozzászólás volt. Az iraki delegátus a Salman abu Sitta-féle háttéranyag megállapításait ismételte el arról, hogy a helyszínen nincsenek meghatározva a határok, Pascoe leveléből pedig csak azt a passzust idézte, amelyben azt írja, hogy az ENSZ-nek nincs módjában megmondani, hol húzódnak a határok. Azt jelezte, hogy egy vitás terület listára helyezésével a bizottság túlterjeszkedne hatáskörén, és „akadályozná a későbbi békés rendezést”. Ezért további halasztást javasolt. Ehhez csatlakozott az ausztrál delegátus is, aki azt hangsúlyozta, hogy „ebben a kérdésben az az általános elv vezérel minket, hogy a bizottságnak nagyon óvatosan kell eljárnia, és kerülnie kell minden olyan döntést, amely – bármennyire jó szándékú is legyen – bármilyen módon hozzájárulhat a komplex és érzékeny kérdésekkel kapcsolatos feszültség fokozásához,

⁶⁰GD: Dan Gate Letter 2 FB 2010.doc (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁶¹GD: Dan Gate Letter BZ June 27 10.doc (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁶²GD: UNLetter.pdf (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁶³GD: COM Brasilia.doc (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁶⁴Summary Record World Heritage Committee Thirty-fourth Session Brasilia, Brazil 25 July – 3 August 2010, 671.

amelyeket inkább kétoldalú tárgyalásokon vagy más fórumokon kell megvitatni és megoldani”. Izraeli részről Turner válaszolt, aki sajnálattal vette tudomásul, hogy ismét halasztás történt, politikai döntésnek nevezve azt, és javasolta, hogy a négy érintett ország szakemberei egyeztessenek a kérdésről.⁶⁵ A listára helyezést így a 35. ülésre halasztották azzal, hogy további pontosítás szükséges.⁶⁶

A brazíliai ülésről számos beszámoló, értékelés született azóta – a legtöbb elemzés fordulópontnak tartja a világörökségi rendszer történetében. Brumann „déli lázadasként” írja le,⁶⁷ ami ott történt, de hasonló drámai szavakat használt Meskell is.⁶⁸ Maga Irina Bokova főigazgató is úgy érezte, ezután kell hozzáfogni a rendszer átalakításához.⁶⁹ A legtöbb elemzés ugyanakkor csak az egyik oldalt mutatja be: azt, hogy a bizottságban jelen levő, többségében déli tagállamok szembemelve a korábbi gyakorlattal, számos olyan – jellemzően a Globális Délhez tartozó – helyszínt vettek fel a listára, amelyeket a tanácsadó testületek (főként az „európacentrikus előítélet” fő letéteményesének tartott ICOMOS) nem javasoltak felvételre, hanem valamelyik halasztást jelentő – referral vagy deferral – döntést javasolták. Tel Dan ügyét egyik elemzés sem kapcsolta a „déli lázadáshoz”, holott ugyanannak az éremnek egy másik oldalát mutatta meg, hiszen itt is az mutatkozott meg, hogy a – többségében – déli tagállamok koordináltan mentek szembe a tanácsadó testületek „északi, kolonialista” javaslatával, csak ez esetben nem egy arra érdemtelennek minősített hely listára vétele, hanem egy érdemesnek minősített felvételének megakadályozása volt az eredmény.

2010 őszén és 2011 elején az izraeli nemzeti bizottság tovább folytatta a lobbitevékenységet. 2010 novemberében Turner Maria Vicien-Milburnnek az UNESCO jogtanácsosának írt,⁷⁰ azt kérve, hogy ezúttal az ENSZ térképészeti szolgálatától kérje a korábban is említett térképek hitelesítését. 2011 februárjában pedig Petya Totcharovának,⁷¹ a Világörökségi Központ regionális vezetőjének számolt be arról, hogy tárgyalt Mechtild Rösslerrel, a Világörökségi Központ helyettes vezetőjével, és Alessandro Balsamóval, aki a jelölésekért felelős a központban, és mindketten támogatják a bufferzóna nélküli újrajelölését a helyszínnel. Mint láttuk korábban, ezt támogatta Francesco Bandarin is, aki időközben UNESCO-főtitkárhelyetessé lépett elő. Így készítették elő az anyagot a Világörökségi Bizottság tervezett 35. manamai ülésére.

⁶⁵ Uo., 672.

⁶⁶ Uo., 673.

⁶⁷ Christoph BRUMANN: *The best we share: Nation, culture and world-making in the UNESCO World Heritage arena*. New York: Berghahn Books 2021.

⁶⁸ Lynn MESKELL: The rush to inscribe: Reflections on the 35th Session of the World Heritage Committee, UNESCO Paris, 2011. In: *Journal of Field Archaeology* 37/2 (2012), 145–51.

⁶⁹ Interview with Irina Bokova 18 May 2018, Paris, France <https://whc.unesco.org/en/oralarchives/irina-bokova/> (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁷⁰ GD:LA UN.doc (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

⁷¹ GD: LettertoWHCentre.doc (utolsó letöltés: 2025. december 6.)

a részes államok politikai céljaik elérésére felhasználják.⁷⁸ A kutatások azt mutatják, hogy a bizottságban erős lobbicsoportok alakultak ki, amelyek egymást támogató szavazásokkal segítik a hozzájuk kapcsolódó részes államokat. A BRICS-országok és a hozzájuk csatlakozó arab lobbicsoport kiemelkedően sikeresek voltak saját érdekeik érvényesítésében 2010 után.⁷⁹ A nyugati országok – különösen azok, amelyek támogatták a tanácsadó testületek szigorúbb javaslatait – ezt a rendszer „átpolitizálódásaként” írták le. A törésvonalak azonban nemcsak a bizottságon belül jelentek meg markánsan, hanem a bizottságban többségbe kerülő, a Globális Délhez tartozó – vagy azzal szövetségre lépő – részes államok és a tanácsadó testületek (ICOMOS) és részint az iroda között is, akiket a korábbi „Európa-centrikus előítélet” letéteményeseinek érezték.

Azok, akik támogatták az izraeli jelölést – Francesco Bandarin, Mechtild Rössler, Alessandro Balsamo, az ICOMOS szakértői –, ebből a szakértői-hivatalnoki gárdából kerültek ki. A részes államok közül egyedül az Egyesült Államok delegátusa szólalt fel támogatólag. Ez pedig a fent jelzett, egyre élesebbé váló konfliktusban, amely a részes államok jelentős része és a tanácsadó testületek között húzódott, egyértelműen kijelölte Izrael helyét. Nagyon fontos momentumra volt a Tel Dan-ügynek, hogy annak a külső nyomásgyakorló csoportnak (Palestine Land Society), amely az ügyet képviselte, sikerült azt nemzetközi konfliktusként bemutatnia, és – legalább – egy részes államot rávenni, hogy ügyét bevigye a bizottságba, ezzel pedig átlépni azt a határt, amely a hasonló ügyeket – általában sikertelenül⁸⁰ – képviselő NGO-k és a részes államok közt van. Bet Guvrin sikeres jelölése – amikor a Palestine Land Societynek nem sikerült maga mellé állítania egyetlen arab részes államot sem, és így nem tudta nemzetköziesíteni a konfliktust – jelzi, hogy a Brumann által megfigyelt fraternitás⁸¹ csak addig működött Izrael esetében, amíg a konfliktusok nem léptek ki a nemzetközi/multilaterális térbe. Ebben pedig az az ALECSO segítette a palesztin lobbicsoportot, amely ekkorra már – arab értékelések szerint – maga is legitimációs problémákkal küzdött.⁸²

⁷⁸ A téma fontosabb szakirodalma: Enrico Bertacchini [et al.]: The politicization of UNESCO World Heritage decision making”, *Public Choice* 167 (2016), 95–129.

Enrico BERTACCHINI [et al.]: Shifting the balance of power in the UNESCO World Heritage Committee: an empirical assessment. In: *International Journal of Cultural Policy* 23/3 (2017), 331–51.
Claudia LIUZZA: The making and UN-making of consensus: Institutional inertia in the UNESCO World Heritage Committee. In: *International Journal of Cultural Property* 28/2 (2021), 261–84.

Claudia LIUZZA/Lynn MESKELL: Power, persuasion and preservation: exacting times in the World Heritage Committee. In: *Territory, Politics, Governance* 11/5 (2021), 1–16.

⁷⁹ Ida Breckan CLAUDI: The new kids on the block: BRICS in the World Heritage Committee. MA Thesis University of Oslo (2011).

⁸⁰ Lynn MESKELL/Claudia LIUZZA: The world is not enough: New diplomacy and dilemmas for the World Heritage Convention at 50. In: *International Journal of Cultural Property* 29/4 (2022), 391–407.

⁸¹ Christoph BRUMANN: *Multilateral ethnography: entering the World Heritage arena*. Halle: Max Planck Institute for Social Anthropology 2012.

⁸² Artal ONAR: *Cultural Heritage, Islam and National Identity in the Gulf States of Saudi Arabia and Qatar*. PhD dissertation 2025, 73–87.

Az azonban feltűnő, hogy még azok a – kisebb nyugati – részes államok sem igyekeztek megoldást találni a helyzetre, amelyek más alkalmakkor kiálltak a tanácsadó testületek döntése mellett. A nyugatiak teljes mértékben átengedték a kezdeményezést a Globális Dél által képviselt lobbicsoportnak ebben az ügyben, sőt Ausztrália egyértelműen csatlakozott is az arab kezdeményezéshez. Mindez nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy Ausztrália az egyike azon országoknak, amelyek ugyan politikai szempontból a kollektív Nyugat részei, de kezdeményezőleg léptek fel az örökségfogalom megújításával, az antropologizáló örökségdiskurzus bevezetésével kapcsolatban, amely az „öslakos” fogalmát prioritásként kezelve a posztkoloniális diskurzus dominánssá válásához vezetett.⁸³ Konfliktushelyzetben – Tel Dan ügye egyértelműen ilyen volt – ezek a részes államok inkább tartózkodtak, mivel ideológiai alapon támogatták az „öslakos” jogok érvényesítését. Ez pedig azt jelentette, hogy Izraelnek gyakorlatilag nem volt mozgástere. Minden lobbicsoporton kívül maradván a bizottságban konfliktushelyzetben nem számíthatott – az Egyesült Államokon kívül – egyetlen támogatóra sem. Akikre – szakmai alapon – számíthatott (a tanácsadó testületek és a központ szakembereire), azoknak a bizottságban 2010 után már nem volt jelentős nyomásgyakorló képességük.

Bár Tel Dan ügye 2011-ben, hat évvel Izrael UNESCO-ból történő kilépése előtt zárult le, éppen ezért tanulságos összevetni a későbbi eseményekkel. Bár a konfliktus ekkor még sokkal kisebb médianyilvánosságot kapott, mint 2016–17-ben, és kevesebb indulat övezte, a törésvonalak már itt meglátszódtak. Az pedig először Tel Dan ügyében mutatkozott meg ilyen egyértelműen, hogy Izrael konfliktushelyzetben a bizottságon belül óhatatlanul alulmarad. Szimbolikus-ideológiai ügyekben – és a világörökségi ügyek egyre inkább ilyennek számítanak – nem számíthat sem a nyugati szövetségesek jelentős részére, sem azokra az arab országokra, amelyek más ügyekben – pl. a biztonságpolitikában vagy akár a gazdaságban – partnerként tekintenek Izraelre. Mindez pedig magyarázatul is szolgálhat arra, hogy a Netanjahu-kormány 2017-ben miért döntött olyan egyértelműen az UNESCO-ból való kilépésről.

⁸³ Aurélie Elisa GFELLER: Anthropologizing and indigenizing heritage: The origins of the UNESCO Global Strategy for a representative, balanced and credible World Heritage List. In: *Journal of Social Archaeology* 15/3 (2015), 366–86.

THE ANATOMY OF A HERITAGE DIPLOMACY FAILURE: THE TEL DAN CASE BEFORE THE WORLD HERITAGE COMMITTEE

The „Triple-Arch Gate of Dan” was the first and up to now only case in the history of the World Heritage Committee when, despite the clear positive recommendation of the advisory body and the Secretariat, the Committee did not inscribe the site on the list. This was a serious failure of heritage diplomacy not only for Israel, but also for the World Heritage Center and ICOMOS, and it foreshadowed the transformation that is often referred to as the “politicization” of the Committee. Based on documents in the archive of the Israeli National World Heritage Commission and the minutes of the World Heritage Committee sessions we can reconstruct the process that led to the final failure. It shows how Israeli and Arab diplomats tried to lobby different UN bodies and the Committee over the inscription. What sort of heritage diplomacy tools did Israel use to make the nomination appear as non-political as possible, and how did a Palestinian lobby group and the cultural arm of the Arab League manage to turn it into a political issue? At the end of the article, I will attempt to provide a more in-depth analysis of the general processes related to the interpretation of heritage that led to Israel being left without allies within the World Heritage Committee, and how the Tel Dan case contributed to Israel’s decision to leave UNESCO six years later.